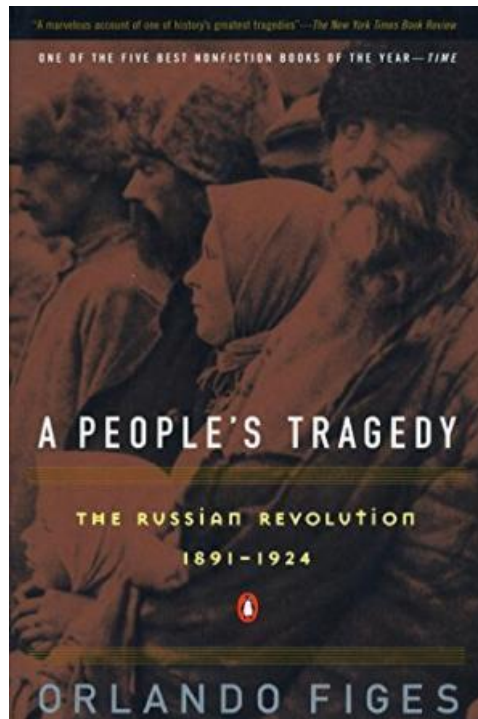

Ur *Clarté* 1/1999

Benny Andersson

Vit och röd terror

Bönder, bolsjeviker och demokratins problem. I den trehörningen rör sig diskussionen i Orlando Figes stora bok om den ryska revolutionen, den kanske viktigaste revolutionshistorien sedan arkiven öppnades på nittioalet. Här skulle ett seriöst meningsutbyte om Lenins historiska roll kunna börja. Benny Andersson refererar och kommenterar.

I en programmatisk essä skriver Eric Hobsbawm, att först nu, efter det kalla krigets slut, har känslorna svalnat tillräckligt mycket för att man ska kunna ta sig an 1900-talets ryska historia på ett seriöst sätt. Dessutom har de ryska arkiven öppnats något som Hobsbawm tror kommer att göra stora delar av den tidigare historieskrivningen föråldrad.

Den unge Cambridgehistorikern Orlando Figes *A Peoples Tragedy. The Russian Revolution 1891-1924* från 1996 är, utan tvekan, det mest imponerande resultatet hittills av denna nyare forskning. Figes arbete tvingar oss att ompröva många av våra idéer om den ryska revolutionen. Dessutom har det stora litterära kvaliteter. Man har inte tråkigt ett ögonblick, trots att det rör sig om en bok på mer än niohundra sidor. Följaktligen har den fått lysande kritik, både från historiker och journalister.

I Figes beskrivning liknar den ryska revolutionen mer en naturkatastrof än ett planerat skeende. Det innebär inte att han instämmer i bolsjevikernas syn på revolutionen som en nödvändig följd av historiens lagar. Rysslands problem kunde ha fått en fredlig lösning. Allt berodde på tsarregimens vilja att införa reformer. Men där låg problemet. Rysslands sista två tsarer var djupt fientliga till idén om en modern konstitutionell ordning. Medan Ryssland rörde sig mot det tjugonde århundradet, försökte de återvända till det sjuttonde, regera Ryssland från hovet och stoppa byråkratins moderniserande inflytande.

1905 ledde det uppdämda missnöjet till en första urladdning. En kort period av eftergifter följde. Den nye premiärministern, Stolypin, ville reformera Ryssland ovanifrån på samma sätt som Bismarck hade gjort i Tyskland. Genom begränsade landreformer skulle en (över)klass

av självägande bönder skapas. Och i demokratiserade lokala självförvaltningsorgan, *zemstvos*, skulle de självägande bönderna få tillträde till politiken och utvecklas till ansvarskännande medborgare.

I dagens postsovjetiska Ryssland finns det gott om apologeter som påstår att Stolypin var på väg att rädda Ryssland, när han 1911 föll offer för ett attentat. Flertalet av västvärldens historiker har fört fram en liknande syn. De påstår att Ryssland befann sig i en löftesrik utveckling och var på väg mot demokrati, när det första världskriget och bolsjevikernas kupp avbröt utvecklingen.

Figes menar att detta är önsketänkande. Så snart den revolutionära krisen var över, sökte både tsaren och lantadeln återföra allt till det gamla. Stolypins reformförslag stoppades eller urvattnades medan han fortfarande befann sig i livet. Dessutom var de otillräckliga. Rysslands kris var alltför djup.

Enligt Figes var det den djupa klyftan mellan böndernas värld och den värld övriga klasser och grupper levde i som mer än allt annat låg till grund för denna kris. Den tsaristiska statens administrativa apparat sträckte sig bara till Rysslands provinshuvudstäder. Bönderna styrdes av godsherrens knutpiska (som efter 1861 ersattes av landkaptenens) och av bykommunernas äldste. Deras sätt att leva hade knappast ändrats sedan medeltiden. Detta eviga Ryssland, ikonernas och kackerlackornas Ryssland, var en okänd kontinent både för tsarregimen och för de intellektuella revolutionärerna. Populisterna målade upp en romantisk skenbild och hängde sig eller gick över till att kasta bomber när skenbilden konfronterades med verkligheten. Marxisterna teoretiserade om klassplittring och kulaker, trots att kapitalismen ännu inte hade nått fram till byarna.

Under tiden mellan 1861, då livegenskapen upphävdes, och 1917 var det framför allt två problem som dominerade den ryska landsbygden. Det ena var en ekonomisk kris som drabbade både bönder och jordadel, det andra var böndernas hunger efter jord. Tsarregimen försökte avleda missnöjet genom att appellera till storrysk nationalism. Men böndernas horisont sträckte sig sällan längre än till den egna byn. De västreportrar som bevittnade mobiliseringen 1914 slogs av den totala frånvaron av patriotisk inramning. Inga orkestrar, inga flammande tal, bara bondpojkar som under resignerad tystnad steg på mobiliseringsstågen. Nationalismens oförmåga att entusiasmera de ryska bönderna ledde fram till det militära sammanbrottet 1917, då miljontals soldater deserterade. Tillbaka i sina byar vände de sina vapen mot de lokala godsherrarna.

Inte heller idén om en demokratisk konstitution förmådde mobilisera bönderna. Februari-revolutionärernas misstag 1917 var att fortsätta kriget och skjuta på en jordreform, med förväntningen att en demokratisk konstitution först måste utarbetas och en konstituerande församling skapas. Ryssland sades stå inför en borgerlig revolution, som i Frankrike 1789. Men de idéer om folksuveränitet och medborgarskap som drev fram den franska revolutionen, var i Ryssland ideal endast för ett tunt skikt intellektuella. För bondemassorna tillhörde dessa idéer en okänd värld. Massorna kanaliserade sina krav genom sovjeterna, vars direkt-demokrati motsvarade deras egna erfarenheter från bondekommunernas byråd.

Ryssland kunde inte bli ett andra Frankrike. /.../ Politiska reformer hade inget mer att erbjuda. Bara en djupgående social revolution utan föregångare i Europas historia kunde lösa de maktfrågor som den gamla regimens fall hade ställt på dagordningen. Oförmågan att förstå detta var februarimännens grundläggande misstag: vilseledda av sin egen självbild som hjältar av 1789 års modell, förleddes de att tro att de kunde lösa 1917 års problem genom att importera västliga konstitutionella praktiker och politiker som det i Ryssland varken fanns verkliga föregångare till, eller den nödvändiga kulturella basen för.

Enligt Figes hade bara en rörelse som kombinerade kraven på demokrati med kraven på fred, jord och självstyre kunnat förhindra bolsjevikernas maktövertagande och upprättande av enpartistyre. Bara en decentraliserad demokrati, baserad både på sovjeter och en konstituerande församling, hade kunnat vinna de breda folklagrens stöd. En koalitionsregering mellan de tre socialistiska partierna hade varit acceptabel för vänstern inom mensjevikerna och socialistrevolutionärerna och för moderata bolsjeviker som Kamenev. Men en sådan regering kom aldrig till stånd. De mensjeviker och socialistrevolutionärer som utgjorde sovjeternas dåvarande ledning beslöt i stället att fortsätta samarbetet med liberalerna. Detta var, skriver Figes, ett offentligt erkännande av sovjetledarnas politiska bankrutt. Därmed fanns bara ett parti som förespråkade massornas omedelbara krav och som därför hade förmågan att gripa makten: bolsjevikerna.

Oktoberrevolutionen beskrivs ibland som en statskupp. Figes anser att den beskrivningen stämmer om man begränsar perspektivet till vad som hände i Petrograd. Själva övertagandet av makten involverade bara ett litet antal människor. De allra flesta av huvudstadens invånare märkte inte ens vad som pågick. De bilder på revolutionära massor som brukar få illustrera händelseförloppet härstammar inte sällan från Eisensteins propagandafilm Oktober. Men maktövertagandet blev möjligt därför att det pågick en social revolution som involverade folket breda lager i stora delar av Ryssland. Denna sociala revolution förstörde det gamla samhällets institutioner och skapade ett maktvakuum som endast bolsjevikerna hade förmågan att fylla.

De historiker som beskriver oktoberrevolutionen som en enkel statskupp glömmar både denna sociala revolution och att revolutionens fortsatta öde under dess första tio år avgjordes av massorna. Figes hävdar att bolsjevikerna vann det inbördeskrig som följde på revolutionen, därför att bönderna uppfattade deras vita motståndare som ett långt värre alternativ. Dessutom bekämpade de röda den storryska chauvinismen och vann därför de nyväckta nationella rörelsernas stöd. De vita undvek visserligen att öppet förespråka den gamla regimens återinförande, men deras styrkor dominerades av adel, höga officerare och gamla monarkister. De leddes av militärer som såg inbördeskriget i traditionella militära termer och undervärderade nödvändigheten av att vinna politiskt stöd för sin sak. Deras politiska program avvisade, eller undvek att ge svar på, böndernas krav på att få behålla den adelsjord som oktoberrevolutionen hade gett dem äganderätten till. De avvisade blankt alla nationella krav, utom den storryska chauvinism de själva företrädde.

Under de stora offensiver som sommaren och hösten 1919 avgjorde inbördeskriget, besegrades Koltjaks och Denikins vita arméer framför allt därför att de led brist på soldater. Bönderna lät sig inte enrulleras, eller deserterade. På den röda sidan var situationen den omvända. Ju mer akut hotet från de vita blev, desto villigare lät sig bönderna värvas. Bara i Moskvas och Orels två militärdistrikt återvände nästan en kvarts miljon desertörer till Röda armén mellan juli och september 1919, när hotet om en vit seger tycktes vara överhängande. Först 1920, när de vitas offensiv mot centrala Ryssland hade misslyckats, började de att tala om nödvändigheten av att vinna böndernas stöd. Medan jordreform var bolsjevikernas första åtgärd, var det de vitas sista. Detta säger, i ett bondeland, allt.

Både den röda och den vita sidan använde sig av terror mot befolkningen. Högerhistoriker brukar glömma eller nedvärdera den vita terrorn och koncentrera sig på den röda, som man hävdar var en oundviklig konsekvens av bolsjevikernas politiska linje. I den mån vänsterhistoriker har berört den röda terrorn, brukar man försöka förklara den som en mer eller mindre nödvändig följd av inbördeskriget och svälten. Figes anser att frågan om den röda terrorn är mer komplicerad än så. Under de första åren efter revolutionen var terrorn, till stora delar, spontan. Den organiserades av bönder och arbetare som en hämnd mot deras forna herrar. Det var vanligt att döpa sina döttrar till Terrora. Tjekan var under dessa år styrd av

lokala partiaktivister (bolsjeviker och vänstersocialistrevolutionärer) och påverkades i hög grad av lokala opinioner och lynchmobbar.

Figes visar att denna terror ofta var obeskrivligt brutal (att få människor levande var en av de specialiteter som de lokala tortyrexperterna ägnade sig åt). Brutaliteten var, menar han, en spegelbild av den brutala behandling som bönderna själva hade fått utstå i århundraden. Många av tjekans experter och ledare hade lärt sig hantverket i tsarens fängelser. Dessutom präglades den folkliga terrorn av godtycke. Att bli utpekad av personliga fiender, eller att ha europeisk klädsel var ofta nog för att bli stämplad som burzhooi och riskera att bli hämtad av tjekan.

Men den spontana terrorn utgör, enligt Figes, bara en delförklaring. Bolsjevikernas negativa syn på den borgerliga demokratin undanröjde de spärrar som hade kunnat hålla terrorn inom någorlunda anständiga ramar. Lenin lanserade i stället den ohöljt populistiska parollen: Plundra plundrarna! Efter 1918, när de ursprungliga revolutionära idealen hade fläckats betänkligt och när fattigdom och nöd blev allt mer utbredda, tenderade bolsjevikerna, enligt Figes, att mer och mer appellera till folkets hat och lust att ta hämnd på sina forna förtryckare. När inbördeskriget var vunnet hade tjekan centraliserats och förvandlats till en stat i staten, bortom kontroll även för centralkommitténs medlemmar.

Terrorn drabbade emellertid inte bara den verkliga och förmodade överklassen. Den drabbade så småningom också bönder och arbetare. Och den hade sina rötter i de stridande parternas politik. De vita talade öppet om att man var ute för att hämnas revolutionens konfiskationer och folkliga övergrepp. Kosackerna, som utgjorde den största delen av de vitas väpnade styrkor, fick oftast fria händer att plundra, våldta och mörda i de ryska byar man passerade. I den mån de vita över huvud taget sökte få folkligt stöd för sin sak, litade de till tsarregimens favorittaktik judepogromer.

Den röda terrorn hade sin viktigaste politiska grund i den s.k. krigskommunismen. Krigskommunismen innebar att så gott som all marknadsekonomi, i ett slag, ersattes av statliga monopol och planering. Bönderna ålades att leverera sitt överskott till staten till fasta (och låga) priser. I praktiken rörde det sig om tvångsrekvisitioner. Beväpnade gäng skickades ut på landsbygden i något som snart utvecklade sig till systematisk terror. Högerhistoriker har försökt visa att krigskommunismen var en direkt och planerad följd av Lenins ideologi. För vänsterhistorikerna var krigskommunismen i allt väsentligt en pragmatisk reaktion på inbördeskrigets extrema situation. Figes intar en mellanställning. Krigskommunismen förelåg inte som färdig plan, utan den var väsentligen en reaktion på matkrisen i städerna. Men reaktionen var politisk, det vill säga den var grundad i bolsjevikernas allmänna politiska ideologi. En annan politisk ideologi hade, anser han, möjliggjort andra sätt att hantera problemen.

Figes påstår att bolsjevikernas terrorpolitik på landsbygden hade sina rötter i en grundläggande misstro som gränsade till hat gentemot bönderna. Denna misstro var gemensam för alla ryska intellektuella, men den förstärktes av bolsjevikernas marxism. Bönderna betraktades som inkarnationen av den efterblivenhet som det gällde att övervinna. Figes ger intressanta exempel på denna attityd från de självbiografier som varje partimedlem förväntades skriva. ...utbildning var min enda chans att komma bort från byns utfattiga och idiotiska liv. Jag ville fly bort, vartsomhelst, så långt bort från byn som möjligt.

Enligt Figes var sådana avståndstaganden från byarnas värld typiska för de unga bönder som hade lärt sig läsa och flytt in till städernas och fabrikenas modernitet. Det var bland dem som bolsjevikerna rekryterade sina medlemmar. Marxismen gav, menar Figes, en pseudovetenskaplig legitimitet åt dessa ungdomars längtan efter utveckling och avståndstagande från den trånga och stillastående värld de hade växt upp i. Enligt marxismen var bönderna som klass

dömda att försvinna. Lenin försökte visa att byarna höll på att splittras upp i två fientliga klasser: fattigbönder, som var arbetarklassens naturliga bundsförvanter, och kapitalistiska bönder, eller kulaker, som var dess fiender.

Figes hävdar att denna analys var ren fantasi. Före 1917 hade andelen bondehushåll som regelbundet använde sig av köpt arbetskraft varit under två procent, efter revolutionen hade andelen sjunkit ännu mer. Inkomstskillnaderna i byarna var små. De bönder som bolsjevikerna pekade ut som kulaker var oftast byarnas patriarkaliska ledare. Bolsjevikernas politik gick ut på att organisera de förmodade fattigbönderna i kommittéer och, via dem, utlösa ett klasskrig på landsbygden. Men de bolsjevikiska agitatorerna lyckades inte splittra byarna efter klasslinjer. I början av 1919 beslöt den sjätte partikongressen därför att upplösa kommittéerna för landsbygdens fattiga. Staten skulle hädanefter, centralt, bestämma de kvoter som bönderna förmodades leverera. Därmed försvann all kunskap om och all hänsyn till hur mycket säd de lokala bönderna hade kvar att förfoga över. Kvoterna förlorade varje relation till böndernas förmåga att leverera.

Och medan inbördeskriget gick mot sitt klimax, under våren 1919, gick slaget om säden, detta andra inbördeskrig bakom den röda fronten, också mot sin egna galna klimax. Det utvecklades till en strid på liv och död mellan bolsjevikerna och bönderna.

1920 var inbördeskriget mot de vita, i praktiken, vunnet. Men bolsjevikerna skulle komma att behålla krigskommunismen ännu ett drygt år. Många av partiets ledare och, troligen, en majoritet av dess medlemmar såg krigskommunismen som något mer än en tillfällig politik. Man såg den som en genväg till socialismen. Några (bl.a. Trotskij) förespråkade att hela ekonomin skulle militariserars.¹ Resultaten blev strejker, arbetaruppror och en våg av revolter på landsbygden. De sistnämnda utvecklades snart till ett allvarligt hot (Lenin bedömde bondeupproren 1920-21 som farligare än vad hotet från de vita någonsin hade varit). I början av 1921 lyckades Lenin få den tionde partikongressen att acceptera en radikal omläggning av politiken. Matrekvisitionerna från bönderna ersattes av en (natura)skatt, som dessutom sattes lågt för att stimulera produktionen. Resterande överskott kunde säljas på de privata marknader som nu åter blev tillåtna.

För tusentals människor kom den nya politiken alltför sent. Åren 1921 och 1922 härjades stora delar av den ryska landsbygden av en fruktansvärd massvält. På många håll var situationen så desperat att människor förföll till kannibalism. Enligt Figes var kannibalismen mer omfattande än vad historikerna hittills har antagit. Svälten hade delvis sin grund i torka, men bolsjevikernas tvångsrekvisitioner utgjorde också en orsak. Många bönder hade helt enkelt ingen säd kvar att så, när de hade plundrats på sitt förmodade överskott. Situationen förvärrades av att regeringen av prestigeskäl länge försökte dölja katastrofens omfattning. Först en omfattande hjälp från utlandet (framför allt från USA) och två rekordskördar efter varandra, 1923 och 1924, kunde normalisera situationen.

Lenin såg den nya ekonomiska politiken (NEP) som ett sätt att konkretisera idén om socialistiskt uppbygge i ett efterblivet bondeland, när den förväntade revolutionen i Västeuropa hade uteblivit. Men för många av partiets medlemmar var krigskommunismen, med dess heroism och betoning av statsmakt, disciplin och organisation, lättare att förknippa med de ofta ganska primitiva idéer de hade om socialismen. När Stalin senare grep tillbaka på

¹ Detta är en seglivat myt som skapades under stalinepoken. Det är riktigt att Trotskij, i ett diskussionsinlägg förespråkade "militarisering av ekonomin". Men samtidigt var Trotskij en av de första som (redan i februari 1920) föreslog att man skulle införa naturaskatt i stället för rekvisitioner – precis det som genomfördes senare med NEP. Om detta se t ex I Deutscher, [Den väpnade profeten](#) s 310 ff. Trotskijs förslag återges som en Bilaga i [Den nya kursen](#) (s. 29). En samling med Trotskij-texter som behandlar främst ekonomiska problem från 1920 finns här: [Samlade verk, band 15](#).

krigskommunismens grunddrag och lät dem bilda stommen i planen för att bygga socialismen i ett land, möttes han följaktligen med entusiasm från partiets vanliga medlemmar.

Bucharin och andra kritiker trodde att en fortsättning av NEP kunde lägga grunden för en industrialisering av Ryssland, utan att förbundet med bönderna behövde offras. Figes är kritisk: Varför skulle bönderna få intresse av socialismen när de får det bättre ekonomiskt? Figes tror att det hade krävts politisk demokrati för att vidareutveckla NEP och industrialisera Ryssland på dess grund. Men då hade det kanske visat sig att Ryssland, precis som mensjevikerna påstod, ännu inte var moget för socialismen.

Bolsjevikerens maktövertagande 1917 skedde inte i partiets namn, utan i sovjeternas. Den folkliga rörelsens främsta krav var: All makt åt sovjeterna! Det fanns, också bland ledande bolsjeviker, utbredda föreställningar om att sovjeter och andra decentraliserade demokratiska organ skulle utgöra kärnan i den nya, socialistiska statsapparaten. I början på tjugotalet var konstruktionen av den bolsjevikeriska staten till största delen avslutad. Resultatet hade inte mycket gemensamt med de utopiska idéer som cirkulerade före maktövertagandet. I Lenins *Staten och revolutionen* finns både utopiska idéer om direktdemokrati och idén om centraliserad kontroll via staten och partiet. Ställda inför regerandets och inbördeskrigets kaos grep bolsjevikererna tillbaka på den sistnämnda idén och skapade, utan att ha någon egentlig plan för det, en extremt centraliserad maktapparat. Figes visar hur det gick till. Bolsjevikererna lyckades förvandla sovjeterna och andra demokratiska massorganisationer till passiva transmissionsremmar för partiets beslut.

Inom partiet pågick en liknande process. Makten försköts från de valda till de verkställande organen och vidare till ett litet antal personer i partiets ledning. Som en följd av detta förvandlades partiet till en maffialiknande organisation, där klaner uppbyggda av personliga lojalitetsband spelade en allt viktigare roll. Korruption blev ett växande problem även inom det kommunistiska partiet. Lenin försökte förklara problemet som en följd av inflödet av småborgerliga element under inbördeskriget. Figes tillbakavisar denna förklaring och pekar i stället ut avsaknaden av all demokratisk kontroll över makten som korruptionens orsak. Lenins motåtgärder inskränkte sig till periodiska utrensningar av partimedlemmar och till att skapa olika organ som skulle kontrollera byråkratin inom partiet. Figes anser att Lenin inte begrep att bolsjevikererna höll på att utvecklas till ett privilegierat socialt skikt med egna intressen. Därför trodde han att begränsade administrativa reformer kunde avhjälpa problemen. Ett resultat av dessa reformer blev i stället Stalins uppstigande till makten.

Figes ger oss en mycket negativ bild av bolsjevikererna och särskilt av Lenin. Bolsjevikerens maktövertagande sägs vara en av orsakerna till att den ryska revolutionen förvandlades till tragedi. Lenin beskrivs som influerad av en idealistisk handlingsmetafysik med djupa rötter i rysk tradition. Enligt Figes var Tjernytjevskijs roman *Vad bör göras* och terroristen Petr Tkachev lika viktiga som Marx och marxismen var för Lenins intellektuella utveckling. Resultatet av denna blandning blev, anser Figes, voluntarism: genom järnhård disciplin och hög medvetenhet kan en liten grupp driva samhället i önskad riktning, långt utöver vad de ekonomiska förhållandena i sig skulle tillåta.

Många historiker har trott att Lenins beslut att gripa makten 1917 grundade sig på en sådan voluntarism. Figes är inte så okunnig. Lenins strategi för oktoberrevolutionen har sina rötter i en analys som hämtar alla väsentliga drag från marxismen. Visserligen var Ryssland fortfarande ett outvecklat bondeland och därför inte moget för socialismen. Men imperialismens epok och särskilt det första världskriget hade, enligt Lenin, ställt en socialistisk revolution på dagordningen i hela Europa. Därför kunde en socialistisk revolution i Ryssland neutralisera böndernas småborgerliga tendenser och bygga socialismen med hjälp av de utvecklade länderna i Europa.

När den europeiska revolutionen uteblev, försvann också grunden för bolsjevikernas analys. Nu satt de med statsmakten. Men vad skulle de göra med den? Det är här Figes menar att Lenin och bolsjevikerna grep tillbaka på traditionell rysk voluntarism. Med hjälp av stat, organisation och disciplin, skulle ett efterblivet bondeland som Ryssland ändå kunna ta steget över till socialismen.

Det är svårt att förneka att bolsjevikpartiets medlemmar hade en stark dragning åt voluntarism. Synen på krigskommunismen som genväg till socialismen och uppslutningen kring Stalins politik i slutet av tjugotalet kan inte förklaras på annat vis. Men proportionen mellan rysk idealism och marxism i Lenins tänkande är inte lika lätt att fastslå. Jag tycker personligen att Figes undervärderar Lenin som marxistisk teoretiker. Lenins unika ställning i partiet berodde ju främst på att han så ofta oftare än alla andra hade en riktig analys av skeendet. Och dessa analyser hämtade han, nästan uteslutande, från marxismen.

Men också som marxistisk teoretiker högg Lenin ibland i sten. Hans tro på en omedelbart förestående revolution i Västeuropa, som är en av de viktigaste slutsatserna i hans arbeten om imperialismen, var felaktig. Figes visar hur detta, i början på tjugotalet, ställde bolsjevikerna utan strategi. Men han försöker inte klargöra vari Lenins felaktiga antagande grundar sig. Felet har emellertid sin grund i Lenins tes att kapitalismen, i och med inträdet i det han kallar för imperialismens epok, hade förlorat sin utvecklingsförmåga och därför hade omvandlats till ruttnande och parasitär. Ur den karakteristiken härledde Lenin sin syn på reformismen som förräderi mot arbetarklassens grundläggande intressen. Detta innebär att stora delar av bolsjevikernas samhällsbygge och den ideologi som senare kom att kallas för leninismen bygger på felaktiga grundpremissar.

Men om vi begränsar frågan om leninismens ryska rötter till en fråga om rötterna till Lenins tankar, agerar vi själva som idealister. Figes försöker föra frågan vidare genom att diskutera betydelsen av de egenskaper och särheter som karakteriserade det dåvarande ryska samhället och de människor som utgjorde dess minsta beståndsdelar. Bolsjevikernas maktövertagande är bara en av anledningarna till att Figes kallar revolutionen för en tragedi. Den exakta undertiteln lyder Ett folks tragedi. Därmed vill han understryka att det var det ryska folket självt som spelade huvudrollen.

Enligt Figes var det ryska folkets sociala och kulturella underutveckling den viktigaste orsaken till att revolutionen utvecklades till en tragedi. Bolsjevikerna kunde ta och behålla makten därför att böndernas uppfattning om politisk makt mer handlade om självstyre, hämnd och våld, än om att upprätta en konstitutionell demokrati och styre genom lag. Den samhällsmodell som i allt väsentligt skapades under inbördeskrigets improvisationer och som sedan kom att marknadsföras som allmängiltig hade också sina rötter i dessa fakta och inte bara i Lenins och i bolsjevikernas idévärld.

Figes anser att denna insikt är viktig för att motverka de tendenser som finns i dagens Ryssland att bara skylla det förflutna på bolsjevikernas fördärliga inflytande (och i nästa steg på de judiska intellektuella som styrde partiet). Enligt Figes formade Ryssland bolsjevikerna och den stat de byggde, i minst lika hög grad som bolsjevikerna formade Ryssland. Det är möjligt att Figes här går längre än vad han egentligen har tacksägelse för i de fakta han presenterar. Men viss tacksägelse har han, och hans hypoteser är onekligen av stort intresse. Komintern lanserade leninismen som allmängiltig. Den ryska revolutionen och dess leninistiska ideologi förklarades vara nyckeln till framtiden. Det vore en ödets ironi om denna ideologi, efter analys, visar sig bestå av röd förklädning över ett innehåll som har det mesta av sina rötter i Rysslands feodala eftersläpning.

Även om det stämmer att den leninistiska samhällsmodellen till stor del kan förklaras av Rysslands särheter, så faller ansvaret i en fråga tungt på Marx och marxismen. Frågan

gäller, förstås, synen på demokratins problem. Anarkisten Bakunin ställde i boken *Etatism och anarkism* från 1874 ett antal frågor till Marx. Frågorna gällde demokratin. Marx svar är avfärdande. Bara vi ändrar på ägandet (kollektiverar), så kommer demokratins problem att också att lösas.² I andra skrifter profeterar han och Engels om hur egendomens förstatligande kommer att innebära att politiken dör bort och ersätts av administration (I stället för en regering över personer får vi en förvaltning av tingen och en ledning av produktionsprocessen. Staten avskaffas inte, den dör bort³)

Det går en rak linje från dessa uttalanden till Lenins utopism i *Staten och Revolutionen*. Och därmed går det också en rak linje från Marx och Engels undervärdering av demokratins problem till de ryska bolsjevikernas samhällsbygge och till leninismen.

Jag har här bara kunnat ge en aning om det rika innehållet i Figes bok och om de frågor som den ställer. En fråga som av naturliga skäl inte berörs gäller den ryska revolutionens vidare följder för vårt sekels historia. Som Hobsbawm påpekar, är det inte den verkliga ryska revolutionen, utan en ideologiserad skenbild, som har haft det största inflytandet härvidlag. Och även här har höger och vänster tenderat att ge två svar. Ernst Nolte och andra hävdar att skräcken för den ryska revolutionen utgör en viktig delförklaring till att nazismen och fascismens utvecklades. Hobsbawm och andra vänsterhistoriker anser att den ryska revolutionens spöke är en av de faktorer som förklarar den socialdemokratiska reformismens framgångar och välfärdsstatens framväxt.

Om Hobsbawm m.fl. har rätt, så är det ännu ett bevis på att historiska fenomen ofta är komplicerade och sammansatta av både gott och ont. I så fall kanske den stalinism som fängslade och dödade flera miljoner människor i det dåvarande Sovjetunionen, trots detta, i förljugen och idealiserad form, hade positiva effekter på utvecklingen utanför Sovjets gränser. -

Referenser

Orlando Figes: *A Peoples Tragedy. The Russian Revolution 1891-1924*. (Jonathan Cape 1996)
Eric Hobsbawm: [Kan vi skriva ryska revolutionens historia?](#)

Fler recensioner av Figes bok:

Eric Hobsbawm: [Ut ur den Stora Mörka Valfisken](#) (ur *London Review of Books*)

Recensioner på engelska:

Neal Ascherson: [Home-grown rage](#) (*Independent*)

Steven Merritt Miner: [A Revolution Doomed From the Start](#) (*New York Times*)

Andrew Solomon: [The peasants are revolting](#) (*The Guardian*).

Se även P-O Mattsons [Recension av boken *De som viskade* av Orlando Figes](#)

² Karl Marx: *Political Writings. Volume 3. The First International and After*: s. 333 - 338. (Penguin Books, 1974).

³ Friedrich Engels: *Anti-Dühring*. s 387. (Arbetarkultur, 1970).